

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση

ΓΙΑ ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Η πρώτη μου ανάμνηση στην Κέρκυρα, η παρέλαση της 25ης Μαρτίου στη Σπιανάδα, με τις φιλαρμονικές να παίζουν η μια πίσω από την άλλη, άνοιξη του 1976. Ήταν η πρώτη μεταχουντική παρέλαση που παρακολουθούσα, και η αντίθεση ανάμεσα στο καλλιτεχνικό θέαμα που είχα μπροστά μου και στις αναμνήσεις των παρελάσεων που είχα υποστεί στο παρελθόν αναμφισβήτητα βοήθησε να σχηματίσω την εντύπωση ότι βρισκόμουν σε έναν άλλο τόπο, άλλο από την Αθήνα που γνώριζα, ένα τόπο ειρηνικό και ωραίο. Ιδανική εισαγωγή για ένα νέο ανθρωπολόγο που ετοιμάζεται να εγκατασταθεί για ένα χρόνο σε κάποιο άγνωστο μέρος.

Τον επόμενο χειμώνα ένιωσα ξανά αυτό το συναίσθημα της «ετερότητας» της Κέρκυρας, όταν έγινε αναμετάδοση της Νόρμας από τη Σκάλα του Μιλάνου στην ΕΡΤ. Ήταν η πρώτη φορά που έβλεπα τα φώτα του χωριού να μένουν αναμμένα έως αργά τη νύχτα. Πολλοί παρακολουθούσαν την παράσταση, όπως κι εγώ, καλεσμένη σε ένα από τα λίγα σπίτια που είχαν τηλεόραση. Την επομένη πήγα στα αρχεία της πόλης, όπου άκουσα την κριτική ανάλυση της παράστασης από τον Γιαννάκη τον κλητήρα: η φωνή της προμαντόνας δεν ήταν στο ύψος των περιστάσεων, ενώ της δεύτερης τραγουδίστριας ήταν πολύ καλή, τα σκηνικά ήταν κακάσχημα... Όταν τις ίδιες μέρες τηλεφώνησα στους δικούς μου στην Αθήνα, τους ρώτησα αν τους άρεσε η παράσταση: ουδείς είχε πάρει χαμπάρι, δεν υπήρχαν μελομανείς στην οικογένεια. Παραξενεύτηκα. Είχα προχωρήσει ένα βήμα παραπέρα, όπως πολλοί συνάδελφοι: οι «άλλοι» είχαν γίνει γνώριμοι και εγώ είχα αρχίσει να μοιράζομαι τη ζωή της κοινωνίας που μελετούσα, να χρησιμοποιώ την τοπική φρασεολογία και τις εννοιολογικές κατηγορίες. Η αντίθεση Κέρκυρα/

Αθήνα ήταν παράλληλη προς την αντίθεση νησί/στεριά, που είχα πρωτοσυναντήσει στα αρχεία, στο «Βαπτισμοζευγοταφολόγιο» της Επίσκεψης της δεκαετίας 1850, όπου αναγραφόταν ο τόπος καταγωγής των συνερχομένων σε γάμο: αν κάποιος ήταν από την Κέρκυρα, αναφερόταν το χωριό, αλλιώς υπήρχε η ένδειξη «από τη Στερέα». Επί πέντε σχεδόν αιώνες, από το 1383 έως το 1864, οι απέναντι ακτές της Ηπείρου, και κατ' επέκταση ολόκληρος ο ελλαδικός χώρος, ήταν «εξωτερικό» για τους Κερκυραίους.

Η επιτόπια έρευνα πάνω στην οποία στηρίχτηκε το βιβλίο αυτό, έγινε σε μια περίοδο, όπου οι κλασικές συνταγές της ανθρωπολογικής έρευνας είχαν τεθεί υπό αμφισβήτηση, τόσο στην Αγγλία όσο και στη Γαλλία. Ήταν η εποχή που συζητούσαν έντονα οι σχέσεις ανθρωπολογίας και αποικιοκρατίας (Asad, 1973· Fanon, 1975), και η τάση των νέων ανθρωπολόγων να ερευνήσουν και ευρωπαϊκές κοινωνίες –και όχι μόνο πρώην αποικίες– είχε σχέση με την αμφισβήτηση των εννοιών *πρωτόγονη* (primitive) και *σύνθετη* (complex) κοινωνία.

Ήταν επίσης η εποχή που πρωτοεμφανίζεται στο χώρο της ανθρωπολογίας των ευρωπαϊκών κοινωνιών η ιστορική ανθρωπολογία. Η επιτόπια έρευνα εντάσσεται σε μια διαχρονική θεώρηση, δίνοντας στον ερευνητή τη δυνατότητα να υπερβεί τον περιορισμό της χρονικής στιγμής της έρευνας και επομένως και τη στατική θεώρηση του κοινωνικού συνόλου που μελετά. Η μέθοδος αυτή είχε αρχίσει να χρησιμοποιείται στις ανθρωπολογικές έρευνες των ευρωπαϊκών κοινωνιών στην Αγγλία (στο Cambridge γύρω από τους Goody και Laslett) και στη Γαλλία (στην École des Hautes Études en Sciences Sociales στο Παρίσι), όπου η ιστορική ανθρωπολογία ήταν ένα από τα κύρια ρεύματα της ανθρωπολογίας των ευρωπαϊκών κοινωνιών (*Annales*, 1972· Augustins, 1981, 1989· Burguière κ.ά., 1986· Laslett και Wall, [1972] 1978· Goody κ.ά., 1986).

Το μπόλιασμα της ανθρωπολογίας με την ιστορία υπήρξε μια καινοτομία καθοριστική για την εθνογραφία του ευρωπαϊκού χώρου. Βοήθησε στην ανάπτυξη νέων ερευνητικών μεθόδων για τη συλλογή και ανάλυση προφορικού και γραπτού υλικού που αφορά τοπικές κοινότητες, αρχικά μέσα από συνεργασία ιστορικών και ανθρωπολόγων, και έδωσε υπόσταση στη διαχρονική έρευνα της ανθρωπολογίας. Η νέα αυτή τάση ξεκινά από την αμφισβήτηση δύο βασικών προϋποθέσεων της κλασικής ανθρωπολογίας: την ομοιογενή φύση και την α-χρονική διάσταση του υπό μελέτη κοινωνικού χώρου. Με άλλα λόγια, ο ερευνητής λαμβάνει υπόψη του τον τόπο και χρόνο, δηλαδή μελετά μια κοινωνική πραγματικότητα μέσα στο γίγνεσθαι, που αλλάζει συνεχώς και επομένως δεν μπορεί παρά να μελετηθεί δυναμικά. Το αντικείμενο της ανθρωπολογικής έρευνας δεν είναι πια στατικά δείγματα –απολιθώματα κοινωνιών, που αργότερα μπορούν να συγκριθούν ως γειτονι-

κές βιτρίνες ενός εθνογραφικού μουσείου, αλλά κοινωνικοί οργανισμοί μέσα σε συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο.

Η μέθοδος αυτή προϋποθέτει αφενός διάλογο με την ιστορία και αφετέρου τη δημιουργία μιας άλλου είδους απόστασης μεταξύ του ερευνητή και του αντικειμένου έρευνας, εφόσον ο ανθρωπολόγος των ευρωπαϊκών κοινωνιών είναι συχνά ο ίδιος μέλος της κοινωνίας που μελετά. Η απόσταση στην περίπτωση αυτή εξασφαλίζεται εν πολλοίς από τη συγκριτική μέθοδο έρευνας, στο μέτρο που εγγράφεται σε έναν ευρύτερο χώρο επιστημονικής ανάλυσης κοινωνικών φαινομένων και των τρόπων αναπαράστασής τους (Segalen, 1989). Οι ανθρωπολόγοι του οικείου χώρου μελετούν τις τοπικές κοινωνίες προσαρμόζοντας τη μέθοδο στα υπάρχοντα στοιχεία: παράλληλα με την προφορική συλλογή πληροφοριών και αντικειμένων αναπτύσσεται στη σχολή αυτή μια μέθοδος επιτόπιας έρευνας που λαμβάνει υπόψη τα τοπικά αρχεία, δηλαδή τα ενοριακά αρχεία, το δημοτολόγιο και το κτηματολόγιο κάθε κοινότητας. Η ανάλυση των γραπτών στοιχείων που αφορούν μικρούς τόπους, η οποία έχει πολλά κοινά σημεία με τον τρόπο που οι ιστορικοί αναλύουν το υλικό τους, προσδίδει στην εθνογραφική έρευνα μια διαχρονική διάσταση που οι ανθρωπολογικές μελέτες δεν είχαν αποκτήσει ακόμα. Συγχρόνως, η ανθρωπολογική μέθοδος ανάλυσης των δεδομένων αλλάζει άρδην την ίδια την ιστορική έρευνα: η ανθρωπολογική ιστορία αποτελεί σήμερα ένα σημαντικό ρεύμα στο χώρο της ίδιας της ιστορίας. Σημειωτέον ότι η ανθρωπολογική αυτή πρακτική λαμβάνει χώρα στη λεγόμενη Δύση, απαλλαγμένη –θεωρητικά τουλάχιστον– από εθνικά ζητήματα και διλήμματα (η μελέτη των ιστορικών αρχείων, όσο δεν θίγει τα κακώς κείμενα, δεν ενοχλεί). Στην Ελλάδα τα πράγματα είναι πιο εύθραυστα, και η ιστορική ανθρωπολογική πρακτική είναι δυνατό να αποδειχτεί νάρκη, όπως στην περίπτωση της σοβαρότατης ερευνητικής εργασίας της Α. Καρακασίδου για μια κωμόπολη στη Μακεδονία και που έπεσε θύμα ανιστόρητων εθνικιστών. Ήμουν λοιπόν τυχερή που είχα διαλέξει τα Ιόνια νησιά.

Ένα ακόμα σημείο χρειάζεται να υπογραμμιστεί εδώ: η άγνοια της ιστορικότητας της κλασικής ανθρωπολογικής πρακτικής είχε μέχρι τότε ένα ουσιώδες αποτέλεσμα: επειδή ο χρόνος δεν ήταν προσδιορισμένος, η εθνογραφική παρατήρηση πολλές φορές κατέληγε να είναι μια περιγραφή του παρελθόντος, σύμφωνα με μαρτυρίες του παρόντος, χωρίς μάλιστα να επισημαίνεται πάντοτε. Όταν δηλαδή ο ανθρωπολόγος βρεθεί μπροστά σε μια κοινότητα που έχει «αλλάξει», δηλαδή μοιάζει κατά τι περισσότερο από ό,τι περίμενε ο ερευνητής με τη σύγχρονη κοινωνία, έτσι όπως την φαντάζεται, ή με τη ζωή στις μεγαλουπόλεις της χώρας που βρίσκεται, η προσπάθειά του επικεντρώνεται στο παρελθόν, αναζητώντας τους «παραδοσιακούς» τρόπους ζωής: «παραδοσιακούς» γάμους, «παραδοσιακές» καλλιέργειες, «παραδοσιακές»

γιορτές, «παραδοσιακές» ιδέες και συμπεριφορές, χωρίς πάντοτε να προσδιορίζει στα γραπτά του ότι η εθνογραφική παρατήρηση ήταν άμεση αλλά και έμμεση (δηλαδή περιελάμβανε και διηγήσεις, ενθυμήσεις από το πρόσφατο παρελθόν). Με άλλα λόγια, η α-χρονική ανθρωπολογία είναι στην ουσία μη ιστορική, δηλαδή εντός τόπου αλλά εκτός χρόνου, δεν αντιστοιχεί σε καμιά πραγματικότητα, απλώς εκφράζει τον τρόπο που ο ανθρωπολόγος «εννοεί» την υπό μελέτη κοινότητα. Τελικά, αυτός ο τρόπος διεξαγωγής της έρευνας μελετά το παρελθόν – την περίφημη «παράδοση» – παρουσιάζοντας το ως παρόν, αλλά εκτός χρόνου, δηλαδή ως ένα κοινωνικό απολίθωμα.

Η επιλογή της Επίσκεψης

Η επιλογή της Επίσκεψης ως τόπου έρευνας ήταν αποτέλεσμα των αναζητήσεων της εποχής εκείνης, δηλαδή το ζητούμενο ήταν μια αγροτική κοινότητα που θα ήταν δυνατό να μελετηθεί μέσα στο χρόνο. Γι' αυτό χρειαζόταν μια περιοχή με αρχαικές εκμεταλλεύσιμες πηγές, και τα Ιόνια νησιά ανταποκρίνονταν στις δυνατότητές μου: τα αρχαία που μελέτησα βρίσκονταν στην Κέρκυρα και στο Λονδίνο, ήταν γραμμένα σε γλώσσες που μου ήταν προσιτές (ελληνικά, βενετικά και αγγλικά), και περιείχαν πλούσιες πληροφορίες ανά τοπικές κοινότητες¹. Παρόμοια μελέτη σε χωριό του οθωμανικού χώρου (δηλαδή στην ηπειρωτική Ελλάδα ή στην Κρήτη) θα ήταν πολύ δυσκολότερη. Δεύτερο στοιχείο που συνέβαλε στην επιλογή του συγκεκριμένου χωριού ήταν η χωροταξική μελέτη της Κέρκυρας, η οποία είχε γίνει το 1975 και περιείχε πληροφορίες για κάθε κοινότητα. Με βάση αυτές τις πληροφορίες, επέλεξα μερικά χωριά που φαίνονταν να ζουν καλά από τη γεωργική παραγωγή τους. Η ιδέα ήταν απλή: μέχρι τότε οι ανθρωπολόγοι, ψάχνοντας για αυθεντικά ελληνικά χωριά, είχαν μελετήσει κοινότητες τόσο απομακρυσμένες που οι κάτοικοί τους τα είχαν εγκαταλείψει για τις πόλεις ή το εξωτερικό. Αυτό λίγο βοηθούσε στη γνώση των «ζωντανών» αγροτικών κοινοτήτων, καθώς ο ανθρωπολόγος έφτανε στο τέλος μιας εποχής και, αντί να μελετήσει ένα χωριό, μελετούσε τελικά το φαινόμενο της μετανάστευσης σε ένα χωριό.

Η έρευνα στην Επίσκεψη φιλοδοξούσε να μελετήσει την τοπική κοινότητα μέσα στο χρόνο, συνδύαζε δηλαδή εξ αρχής επιτόπια παρατήρηση και αρχαι-

1. Δεν επεκτάθηκε η έρευνα στα αρχαία που βρίσκονται στη Βενετία σήμερα, καθώς υπήρχαν αρκετά στοιχεία για το 18ο αιώνα επί τόπου και δεν θέλησα να προχωρήσω σε παλαιότερες εποχές, που θα έδιναν στην ανθρωπολογική αυτή δουλειά περισσότερο ιστορικό χαρακτήρα απ' όσο επιθυμούσα.

ακή έρευνα: ζούσα στο χωριό και πήγαινα μια φορά τη βδομάδα στο Ιστορικό Αρχείο Κερκύρας (ΙΑΚ). Ήταν η πρώτη μελέτη ιστορικής ανθρωπολογίας που έγινε στην Ελλάδα, και φυσικά περιέχει πολλές ατέλειες και αδεξιότητες. Στην εισαγωγή της πρώτης έκδοσης γίνεται αρκετός λόγος για τη διαχρονική μέθοδο, την επιλογή της οικονομίας και της συγγένειας ως των δύο αξόνων της έρευνας, καθώς και για την ευρύτερη σημασία των αποτελεσμάτων της έρευνας στην Επίσκεψη που δεν χρειάζεται να επαναλάβουμε εδώ.

Είναι ίσως χρήσιμο να επισημανθεί η ιστορική στιγμή της έρευνας στο πλαίσιο της ελληνικής ιστοριογραφίας. Βρισκόμαστε αμέσως μετά τη μεταπολίτευση του 1974, δηλαδή τη στιγμή που η ιστορική επιστήμη αποκτά μια νέα ώθηση στην Ελλάδα, με τον επαναπατρισμό των πιο σημαντικών ιστορικών του τέλους του 20ου αιώνα και τον εκδημοκρατισμό της ελληνικής κοινωνίας. Είχα την εξαιρετική τύχη να γνωρίσω τους περισσότερους από αυτούς, γιατί βρέθηκα στον ίδιο γεωγραφικό χώρο, το Παρίσι, την εποχή που η ιστορική έρευνα ως επιστήμη αποτελούσε επιστημονικό στόχο και συγχρόνως πολιτική κατάκτηση². Έτσι, η σύζευξη ιστορίας και ανθρωπολογίας, όσο πρωτότυπη και αν ήταν τότε, εντασσόταν σε ένα γενικότερο στόχο, τη γνώση και ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας με σύγχρονες μεθόδους, σαφέστατα επηρεασμένη από τις μαρξιστικές αναλύσεις της εποχής, που θεωρούσαν την οικονομική «υποδομή» καθοριστική για την οργάνωση της κοινωνικής ζωής.

Το 1976 το ζητούμενο, κατά την τότε αντίληψή μου, ήταν η μελέτη των κοινωνικών δομών του αγροτικού χώρου, και γι' αυτό χρειαζόταν να βρεθούν ζωντανές κοινότητες, που δεν είχαν εγκαταλείψει οι κάτοικοί τους, για να μπορεί να παρατηρήσει κανείς μερικά από τα κλασικά θέματα της ανθρωπολογίας, όπως την οργάνωση της οικογένειας και της συγγένειας, τους κανόνες κληρονομιάς και μοιράσματος της περιουσίας, την οικονομική οργάνωση των νοικοκυριών, τις αγροτικές εργασίες, τις γιορτές και τις κοινωνικές σχέσεις στο χωριό. Η Επίσκεψη είχε όλα αυτά τα χαρακτηριστικά: ήταν, σύμφωνα με τη χωροταξική έρευνα της Κέρκυρας του 1974³,

2. Είχα την τύχη να παρακολουθήσω τα σεμινάρια βυζαντινής οικονομικής ιστορίας του Νικόλαου Σβορώνου στην École Pratique des Hautes Études το 1974-75, και να επωφεληθώ από συζητήσεις που γίνονταν γύρω από το Κέντρο Νεοελληνικών Σπουδών στη Σορβόνη (Université Paris IV σήμερα), ανάμεσα σε νεοελληνιστές και ιστορικούς (Κ. Δημαράς, Φ. Ηλιού, Ρ. Πατρικίου, Α. Πολίτης, Σπ. Ασδραχάς, Β. Παναγιωτόπουλος). Όλοι τους με βοήθησαν να πλουτίσω την ισχύ μου ελληνική παιδεία και τους είμαι απέραντα ευγνώμων για τη γενναϊόδωρη βοήθεια που μου έδωσαν, όσο δούλευα στο περιθώριο των δικών τους ενασχολήσεων.

3. Τη χωροταξική αυτή έρευνα, η οποία έγινε από το γραφείο Μπέιζιλ το 1974, μου έκανε γνωστή ο Γιώργος Πρεβελάκης που είχε επαγγελματικές σχέσεις με το χώρο αυτό και τον ευχαριστώ θερμά, γιατί έτσι επέλεξα την Επίσκεψη με βάση χωροταξικά, οικονομικά και δημογραφικά δεδομένα.

ένα αρκετά εύπορο χωριό που ζούσε από την ελαιοκαλλιέργεια, που ήταν και η παραδοσιακή καλλιέργεια στο νησί, δεν σημείωνε πολύ μεγάλη μετανάστευση και επιπλέον είχε το προνόμιο να υπάρχει ως ξεχωριστή κοινότητα από τα μέσα του 18ου αιώνα έως τις αρχές του 20ου στα έγγραφα της βενετικής και αργότερα της βρετανικής και ελληνικής διοίκησης στο Ιστορικό Αρχείο Κερκύρας. Αυτό σήμαινε ότι θα μπορούσε κανείς να επαληθεύσει ή να αναιρέσει διάφορες εικασίες, που διατυπώνονταν μάλλον αβασάνιστα την εποχή εκείνη (μιλάμε πάντοτε για την εποχή της έρευνας, δηλαδή 1976-1977) για τα χαρακτηριστικά του «ελληνικού χωριού». Για τη δομή της οικογένειας π.χ., υπήρχε η εξελικτική άποψη ότι οι αρχαιότερες οικογενειακές μορφές είναι οι πιο σύνθετες και απαντούν στις κτηνοτροφικές κοινότητες που χαρακτηρίζονται εντονότερες οι πατριαρχικές δομές. Αντίθετα, στα πεδινά και στις πόλεις κυριαρχεί η πυρηνική οικογένεια, μια πιο πρόσφατη μορφή οικογένειας που σχετίζεται με την οικονομία της αγοράς. Αυτή η άποψη, που τότε συγκέντρωνε αρκετούς οπαδούς στην Ελλάδα, είχε αρχίσει να κλονίζεται σοβαρά από έρευνες που είχαν γίνει από τον Laslett και τους συνεργάτες του στην προ-βιομηχανική Αγγλία. Σύμφωνα με αυτές, η διαχρονική ανάλυση της δομής της οικογένειας έδειχνε πως η εξέλιξη των οικογενειακών μορφών δεν ήταν γραμμική, ούτε πήγαινε από το σύνθετο στο απλούστερο και από το βουνό στην πόλη (Laslett, [1965] 1976⁴, [1972] 1978· Ψυχογιός, 1987). Παρόμοιες έρευνες είχαν πραγματοποιηθεί και στη Γαλλία από ιστορικούς ανθρωπολόγους. Το αρχειακό υλικό της Κέρκυρας προσφερόταν για μια τέτοια διαχρονική ανάλυση που, όπως θα δούμε στο σχετικό κεφάλαιο, οδήγησε σε ένα ενδιαφέρον συμπέρασμα, δηλαδή ότι οι οικογενειακές δομές στην Κέρκυρα διατήρησαν έναν έντονα γενεαλογικό χαρακτήρα. Ένας από τους λόγους φαίνεται να είναι ότι η λειτουργία του βενετικού συστήματος εκμετάλλευσης της γης, που ίσχυε από το τέλος του 14ου έως το τέλος του 18ου αιώνα, στηριζόταν στις οικογενειακές αυτές δομές.

Η μελέτη της συγγένειας

Η μονογραφία μιας ζωντανής αγροτικής κοινότητας, χρησιμοποιώντας τις μεθόδους της κλασικής και ιστορικής ανθρωπολογίας, στηρίχτηκε σε δύο κύριους ερευνητικούς άξονες όσον αφορά τόσο την επιτόπια μελέτη όσο και την εξέταση του αρχειακού υλικού: οικονομία και συγγένεια. Η έρευνα

4. Ειδικότερα το κεφάλαιο «Births, marriages and deaths, misbeliefs about child brides and extended family households amongst our ancestors».

στην Επίσκεψη ελέγχει και επιβεβαιώνει, μπορεί να πει κανείς, τα λεγόμενα του Leach ότι «συγγένεια δεν υφίσταται αυτή καθαυτή παρά μόνο σε σχέση με τη γη και την ιδιοκτησία» (Leach, 1961α: 305)⁵. Ο ίδιος είχε επίσης υπογραμμίσει ότι η μελέτη της οικογένειας και της συγγένειας ήταν το πλέον τελειοποιημένο αναλυτικό εργαλείο της ανθρωπολογικής έρευνας και ότι η μελέτη μιας συγκεκριμένης κοινότητας σε δεδομένο χρόνο και τόπο, αντί να στηρίζει γενικεύσεις, πρέπει να είναι συγκρίσιμη. Τέτοια σύγκριση έγινε αργότερα από το συνάδελφο R. Just (2000), ο οποίος ανέλυσε τη συγγενική δομή στο Μεγανήσι της Λευκάδας συγκριτικά με τη δική μου δουλειά στην Κέρκυρα και με εκείνη του M. Herzfeld για την Κρήτη που δημοσιεύτηκε τον ίδιο χρόνο (1985). Όπως είπαμε παραπάνω, δεν είχε σημασία αν η κοινότητα ήταν αντιπροσωπευτική ή όχι ενός ευρύτερου χώρου (ελληνικού, βαλκανικού, μεσογειακού), γιατί το ζητούμενο δεν ήταν μια εθνική ανθρωπολογία, αλλά αντίθετα μια συγκρίσιμη και κυρίως ελέγξιμη μελέτη συγκεκριμένης κοινότητας σε ορισμένο χρόνο.

Τα αποτελέσματα της έρευνας στην Επίσκεψη

Τρεις είναι οι θεωρητικές προτάσεις του βιβλίου:

Πρόταση πρώτη: υπάρχουν στην Ελλάδα ζωντανά χωριά που δεν άδειασαν ακόμα και παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την ανθρωπολογική έρευνα, γιατί είναι ζωντανοί κοινωνικοί οργανισμοί, που μπορούν να ερευνηθούν εδώ και τώρα. Η ανθρωπολογική μελέτη αυτών των αγροτικών κοινοτήτων θα οδηγήσει σε μια βαθύτερη γνώση της ελληνικής υπαίθρου, που μέχρι τότε είχε μελετηθεί ελάχιστα από ανθρωπολόγους και επομένως θα συμβάλει στη σφαιρικότερη γνώση της ελληνικής κοινωνίας. Επίσης, οι γνώσεις που η ανθρωπολογία είχε έως τότε προσφέρει στον τομέα αυτό, αφορούσαν κυρίως περιθωριακές κοινότητες, όπως οι κτηνοτροφικές ομάδες των Σαρακατσάνων της Πίνδου ή τα ερημωμένα χωριά της Μάνης, που δεν ήταν, πίστευα, αντιπροσωπευτικές του ελληνικού χώρου. Λειτουργούσαν όμως στη διεθνή βιβλιογραφία ως «ελληνικό παράδειγμα» στη συγκριτική έρευνα, όπου το «ελληνικό χωριό» εμφανιζόταν ως απολίθωμα παρωχημένης κοινωνίας⁶. Ήταν επομένως, κατά την άποψή μου, απαραίτητη η επιλογή ενός «κανονικού» χωριού για να χρησιμεύσει ως αντιστάθμισμα

5. «Kinship systems have no reality at all except in relation to land and property».

6. Αυτό βεβαίως δεν αφαιρεί την αξία των πρώτων ερευνών σε αυτού του τύπου τις κοινότητες, οι έρευνες αυτές απεναντίας διεύρυναν το πεδίο της ανθρωπολογίας στην Ελλάδα με πρώτη βεβαίως την κλασική μονογραφία του Campbell (1964) για τους Σαρακατσάνους του Ζαγοριού.

στα πολλά περιθωριακά παραδείγματα που έτειναν να δημιουργήσουν έναν ελληνικό τύπο χωριού όχι τελικά τόσο διαδεδομένο, ώστε να μπορεί δικαίως να συνιστά παράδειγμα⁷.

Πρόταση δεύτερη: ένα ελληνικό χωριό δεν αντιπροσωπεύει την Ελλάδα, αντίθετα από ό,τι ίσως μπορεί να σκεφτεί κανείς διαβάζοντας μερικά από τα πρώτα ανθρωπολογικά κείμενα, όπου από ένα συγκεκριμένο χωριό περνά κανείς στους «Έλληνες». Η μελέτη του όμως μπορεί να φωτίσει κοινωνικούς μηχανισμούς και κοινωνικές δομές που απαντούν και αλλού στον ελληνικό χώρο. Δεν πρόκειται φυσικά για νέα πρόταση, αλλά για την εφαρμογή μιας μεθόδου αναπλαισίωσης της ανθρωπολογικής μονογραφίας και της σημασίας της για τη μελέτη της γενικότερης κοινωνίας, όπου εντάσσεται η υπό μελέτη κοινότητα: το συγκεκριμένο και το ειδικό (όπου αναφέρεται το *πού, πώς, πότε*) μπορεί ακριβώς να αποτελέσει συμβολή στην επιστημονική γνώση σε αντίθεση με τις γενικεύσεις που δύσκολα ελέγχονται (Leach, 1961α: 5-12).

Πρόταση τρίτη: η μελέτη παραδοσιακών μορφών κοινωνικής οργάνωσης δεν μπορεί παρά να είναι ιστορικά ενημερωμένη, δηλαδή τοποθετημένη σε χρόνο και χώρο. Στην περίπτωση της Κέρκυρας π.χ., είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι βρίσκεται σε ένα χώρο, όπου κυρίαρχη δύναμη ήταν η Βενετία, σε μια εποχή που ο μετέπειτα ελλαδικός χώρος ήταν μέρος της οθωμανικής αυτοκρατορίας, και επομένως οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες ήταν διαφορετικές επί πολύ μακρό χρονικό διάστημα, από το τέλος του 14ου έως το τέλος του 19ου αιώνα (η Κέρκυρα προσαρτήθηκε το 1864). Η γενίκευση από την Επίσκεψη στην «Ελλάδα» ήταν άρα πιο δύσκολο να γίνει λόγω του βασικού αυτού ιστορικού δεδομένου αλλά και για ένα πρόσθετο λόγο: ο ανθρωπολόγος εδώ ήταν γηγενής.

Περί οίκαδε ανθρωπολογίας και ελληνικότητας

Η Επίσκεψη ήταν ένα μη τυπικό ελληνικό χωριό, γιατί βρισκόταν έξω από τον οθωμανικό χώρο, όπου βρίσκεται η πλειονότητα των αγροτικών κοινοτήτων της Ελλάδας. Άλλωστε, όπως είδαμε παραπάνω, δεν αναζητούσα ένα «ελληνικό» χωριό, δηλαδή ένα χωριό που θα περιείχε σε σμίκρυνση όσο το δυνατό περισσότερα στοιχεία της «ελληνικής κοινωνίας», όπως αυτή εμφανιζόταν στους ολοένα πολυπληθέστερους τουρίστες μέσα από βιβλία ή άλλα μέσα (τότε *Έλληνας* ήταν ο Ζορμπάς κι *Ελληνίδες* η Ειρήνη Παπά και η Με-

7. Παράδειγμα εδώ χρησιμοποιείται με τη σημασία του paradigm, όπως την όρισε ο Thomas Kuhn (1962).

λίνα Μερκούρη). Αντίθετα, το ζητούμενο ήταν ένα χωριό «κανονικό», δηλαδή μια ζωντανή αγροτική κοινότητα, με οικονομικά και κοινωνικά μεγέθη (δημογραφία, οικονομική δραστηριότητα κυρίως), όχι πολύ μακριά από κάποιον νοητό μέσο όρο των αγροτικών κοινοτήτων. Το ότι δεν θεώρησα την πραγματικότητα που μελετούσα ως κατ' αρχήν ελληνική πραγματικότητα ήταν και αποτέλεσμα της ταυτότητάς μου ως γηγενούς. Οι άνθρωποι που με φιλοξένησαν στο τραπέζι τους και μου πρόσφεραν γνώση και φιλία στην Επίσκεψη ή στην πόλη της Κέρκυρας, δεν μου προέβαλαν έθιμα, πρακτικές, συνήθειες, ιδέες ή θεσμούς, ως χαρακτηριστικά της ελληνικότητάς του, για τον απλούστατο λόγο ότι οι συνομιλητές μου δεν με θεώρησαν ποτέ «ξένη». Η ταυτότητα (εθνική, κοινωνική, το φύλο επίσης) του ερευνητή σίγουρα παίζει μεγάλο ρόλο στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται από τους ανθρώπους που «υφίστανται» την επιτόπια έρευνα (Couroucli, 2005β). Και ίσως το γεγονός ότι ήμουν γηγενής ερευνητής περιορίσε την τάση για γενίκευση, ώστε να μην προτείνω με τη σειρά μου αναγωγή της Επίσκεψης στην Ελλάδα γενικότερα.

Όπως σημείωσα παραπάνω, η έρευνα δεν αποσκοπούσε μόνο να απεικονίσει και να ερευνήσει τη ζωή στην Επίσκεψη από το 1800 έως σήμερα. Φιλοδοξούσε να προχωρήσει παραπέρα και να συμβάλει στη γνώση της ελληνικής κοινωνίας όχι κατά τρόπο μηχανικό, *mutatis mutandis*, αλλά προτείνοντας δομικές αναλύσεις φαινομένων που υπερβαίνουν την τοπική κοινωνία. Ένα τέτοιο φαινόμενο ήταν η πατροπλευρική συγγενική δομή, που συχνά ονομάζεται *σσί* στην οθωμανική Ελλάδα (από την τουρκική *soy*), που στην έως τότε βιβλιογραφία ήταν συνδεδεμένη με μια «πατριαρχική» δομή της οικογένειας και της συγγένειας και με μια ιδεολογία, όπου η υπεροχή του σογιού ως κοινωνικής ομάδας ήταν ζήτημα τιμής – και ενίοτε και όπλων. Ήταν επομένως λίγο αναπάντεχο να βρεθεί στην Κέρκυρα ένα εξαιρετικά καλά οργανωμένο σύστημα σογιού, που αποκαλείται τοπικά «γενιά» και που δεν συνυπάρχει ούτε με ομάδες «πολεμιστών», ούτε με ομάδες νομαδικών κτηνοτρόφων, ούτε με συγκατοίκηση παντρεμένων αδελφών κάτω από την ίδια στέγη (που οι ιστορικοί ονομάζουν *multiple family households*), ούτε τέλος με έθιμα τύπου βεντέτας. Και η απλή υπόθεση που διατυπώνεται στο βιβλίο αυτό και κατόπιν διερευνάται μέσα από την επιτόπια και την αρχειακή έρευνα, είναι ότι η ύπαρξη της γενιάς μπορεί να έχει σχέση με τη χρησιμότητά της ως προς τη γη: το σύστημα της γενιάς καθορίζει τα δικαιώματα του καθένα ως προς τα κτήματα, δηλαδή ως προς τα μέσα παραγωγής, καθ' όλη τη διάρκεια της Ενετοκρατίας έως την εποχή της αγροτικής μεταρρύθμισης στο τέλος του 19ου αιώνα, οπότε και μοιράστηκε η γη μεταξύ πρώην γαιοκτημόνων και καλλιεργητών. Και η παραδοσιακή κοινωνία της Κέρκυρας στηρίζεται σε αυτή την κοινωνική και οικονομική βάση. Η υπόθεση αυτή για

να διατυπωθεί απαιτήθηκε μακρόχρονη εργασία που συνδύαζε επιτόπια έρευνα και έρευνα στα αρχεία, ώστε να μπορεί να παρακολουθήσει ο μελετητής την εξέλιξη ενός μεγάλου αριθμού οικογενειακών μονάδων μέσα στο χρόνο. Πράγμα που έγινε στην περίπτωση της Επίσκεψης, αλλά που δεν επαναλήφθηκε αλλού, ώστε να μπορούν να ελεγχθούν οι υποθέσεις και τα συμπεράσματα μέσα από τη σύγκριση⁸.

Φυσικά, η μελέτη της οικονομίας και της συγγένειας είναι μια επιλογή ανάμεσα σε πολλές, κι ευτυχώς άλλοι συνάδελφοι διάλεξαν στην ίδια εποχή διαφορετικές θεματικές, με αποτέλεσμα να υπάρξει μια αρκετά συμπαγής σειρά ανθρωπολογικών μονογραφιών στα τέλη της δεκαετίας του 1980, οι οποίες πρότειναν μια πολυδιάστατη εικόνα του «ελληνικού χωριού» και της ελληνικής κοινωνίας γενικότερα. Είναι βέβαιο επίσης ότι σήμερα, αν πήγαινε κανείς στην Επίσκεψη για πρώτη φορά, θα έβλεπε διαφορετικά πράγματα, γιατί βέβαια πολλά έχουν αλλάξει, αλλά και γιατί ο επιστημονικός χώρος της ανθρωπολογίας γνώρισε αλλαγές προτεραιοτήτων και «παραδειγμάτων», με αποτέλεσμα να ερευνούμε σήμερα προς διαφορετικές κατευθύνσεις. Μετά τη συγγένεια η κυρίαρχη τάση ήταν η ανθρωπολογία των φύλων στην Ελλάδα, και ύστερα ακολούθησε μια σειρά μονογραφιών αλλά και συγκριτικών μελετών για θέματα ταυτότητας, εθνικισμού, μειονοτήτων και μετανάστευσης (Papataxiarchis, 2005: 203-212). Κυρίως όμως, αυτό που άλλαξε ριζικά από την εποχή της έρευνας στην Επίσκεψη είναι η εγκαθίδρυση της ανθρωπολογίας στην Ελλάδα, με δύο αυτοτελή τμήματα, στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου και στο Πάντειο Πανεπιστήμιο (Gefou-Madianou, 1999: 412-439· Cougroucli, 2005α). Και τα διακυβεύματα της οίκαδε ανθρωπολογίας έχουν μετατοπιστεί έκτοτε πολλές φορές, ώστε σήμερα η προέλευση του ερευνητή να προσδιορίζει λιγότερο από παλαιότερα τη μέθοδο και τη θεωρία του. Τέλος, θα πρέπει να τονιστεί ότι η έρευνα έγινε πριν τριάντα χρόνια, όταν όχι μόνο η ανθρωπολογία του ελληνικού χώρου αλλά η ίδια η

8. Η εξαιρετική δουλειά της Ρ. Καντανζόγλου (1997), που ασχολείται με αντίστοιχα προβλήματα και βασίζεται σε πολύ πλούσιο υλικό, δεν προχώρησε σε σύγκριση με το υλικό της Επίσκεψης. Μια νέα έρευνα πραγματοποιήθηκε στην ίδια την Επίσκεψη –χωρίς τη συγκατάθεσή μου– από ομάδα ερευνητών ιταλικού πανεπιστημίου το 1986 και μετέπειτα, και δημοσιεύτηκε σχετικά πρόσφατα (Cirigliani κ.ά., 1999). Η ομάδα επισκέφθηκε πολλές φορές το χωριό επαληθεύοντας τα στοιχεία που είχα συγκεντρώσει και βρίσκονταν στη διατριβή και στο γαλλικό βιβλίο μου. Δημοσίευσε μάλιστα ένα βιβλίο, όπου περιέχεται ένα είδος παράφρασης τριών κεφαλαίων μου – με μερικές δυσκολίες κατανόησης, σε ορισμένα σημεία (π.χ. ό,τι αφορά τη διαχρονική ανάλυση συγγενικών σχημάτων και τη διάκριση μεταξύ ονομάτων γενιών και οικογενειακών επιθέτων). Προχώρησε σε ορισμένες «προσθήκες», δυστυχώς όμως δεν επιχείρησε συγκριτική μελέτη σχετικά με τις δομές κοινωνικής οργάνωσης στην Επίσκεψη μεταξύ των δύο χρονικών στιγμών έρευνας, ούτε και μεταξύ της Επίσκεψης και κάποιου άλλου χωριού, γεγονός που θα είχε ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον.

ελληνική κοινωνία ήταν πολύ διαφορετική. Η Ελλάδα δεν είχε ακόμα ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η απόσταση μεταξύ πόλης και εξοχής ήταν μεγάλη, η διοίκηση χρησιμοποιούσε την καθαρεύουσα, η ισότητα ανδρών και γυναικών δεν είχε θεσμοθετηθεί (η αναθεώρηση του Αστικού Κώδικα επήλθε το 1982), και αυτό συνιστά ίσως και ένα πρόσθετο ενδιαφέρον της σημερινής έκδοσης: η μελέτη αυτή αφορά ένα κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας, όπου το σήμερα είναι μια δεδομένη ιστορική στιγμή, το 1976-1977, προτού η Ελλάδα γίνει Ευρώπη, καταρρεύσει το κομμουνιστικό μπλοκ, αλλάξουν οι γειτονικές χώρες και γίνει η χώρα τόπος μετανάστευσης.

Είναι ίσως ευτύχημα ότι οι ανθρωπολόγοι που ξεκινούν την επιτόπια έρευνα για τη διατριβή τους είναι ακόμα νέοι και κοινωνικά άπειροι και λίγο αντιλαμβάνονται πόσο ενοχλητικοί μπορούν να γίνουν. Τολμώντας λοιπόν σχεδόν άθελά μου και εν πολλοίς στα τυφλά, παρατήρησα, περιέγραψα, ανέλυσα και ερμήνευσα τα στοιχεία που είχα συγκεντρώσει. Έχουν περάσει τριάντα χρόνια μετά το πρώτο μου ταξίδι στην Επίσκεψη, όταν φαινόμουν σε πολλούς ντόπιους τόσο μικρή που με φώναζαν «πιτσιρίκο». Είμαι πάντοτε ευγνώμων απέναντι στους κατοίκους της Επίσκεψης που με ανέχτηκαν επί ένα χρόνο να μπαινοβγαίνω στα σπίτια τους, στα χωράφια τους, στο γραφείο της κοινότητας και στα λιοτρίβια. Χωρίς τη φιλοξενία τους, την καλοσύνη και υπομονή τους, η κοινή μας γνώση δεν θα είχε συγκεντρωθεί σε αυτό το βιβλίο.

Ευχαριστώ όλους τους Επισκεψιάτες και καθένα χωριστά. Και όπως είναι δύσκολο να αναφερθούν εδώ δεκάδες ονόματα, και κυρίως με κίνδυνο να παραλείψω μερικά, γιατί και η μνήμη και οι σημειώσεις είναι πράγματα επισφαλή, περιορίζομαι σε δύο οικογένειες, του Χριστόφορου Δημητρά, προέδρου τότε της κοινότητας, και της Αγγελικής Λούρου, γραμματέως, που με βοήθησαν, πάντοτε με συμπάθεια, στην έρευνά μου.

Παρίσι, 1η Δεκεμβρίου 2006